

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IX. Dizi - Sa. 13^d

XIII. TÜRK TARİH KONGRESİ

Ankara: 4-8 Ekim 1999

KONGREYE SUNULAN BİLDİRİLER
III. Cilt - III. Kısım

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ - ANKARA
2002

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞUNUN İNCELENMESİNDE TAHRİR DEFTERLERİNİN ÖNEMİ

İRÈNE BELDICEANU-STEINHERR

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerini aydınlatacak yeni kaynakların bulunması ihtimali oldukça zayıftır. Elimizde ancak bir kaç orijinal belge ve bir avuç kitabe bulunmaktadır. Muasır eserlere gelince, bir yandan İbn Batuta ve Şihabeddin al-Umari, öbür yandan Pachymeres ve Kantakuzenos'u saymamız gerekir. Birinci grup, seyyahların kısa bir zaman içinde gördükleri ve işittikleri olayları aks ettirir, fakat Osmanlı Devleti dahilindeki çekişmelerden ve komşuları ile yaptıkları savaşlardan söz etmezler.

Bizans kaynaklarına gelince, onlar yalnızca Anadolu ve Balkan topraklarının nasıl yavaş yavaş Osmanlı hakimiyeti altına girdiklerini belirtirler. Savaş sahasının arka cephesindeki olayları, Osman ve Orhan'ın aileleri, devlet teşkilatı, öbür komşularıyla çatışmaları hakkında bilgi vermezler.

Öte taraftan elimizde bir çok "Tevarih-i Âl-i Osman" dediğimiz eserler var, fakat bunların Osman ve Orhan devrinden az çok bir buçuk asır sonra yazılmış olduklarını unutmamak lazımdır. İlk fetihlere ait bilgilerimizi bilhassa Aşıkpaşazâde ve Neşri'ye borçluyuz. Ancak bu metinleri incelediğimiz zaman, bazı kısımların çok menkibevî bir mahiyet taşıdıklarını görüyoruz. Hangilerinin hayal mahsulü, hangilerinin hakikate uygun olduklarını kestirmek güçtür. Osmanlı tahrir defterleri bize bu bakımdan belki yardımcı olabilir düşüncesiyle 1959 yılından beri tahrir defterlerini taramaya başladım.

Tahrir defterlerini ilim dünyasına ilk olarak tanıtan kişiler arasında Ahmet Refik'i sayabiliriz. Bu gibi çalışmalar 1940'tan sonra rahmetli Prof. Ö. L. Barkan ile yeni bir safhaya girdi. Ancak zamanımıza kadar devam eden incelemelerde daha çok sosyo-ekonomik verilere ehemmiyet verilmiştir. Muayyen bir yöre içinde köylerin sayısı, isimleri, nüfusu, çeşitli ürünlerin miktarı, devlet tarafından toplanan vergilerin çeşidi ve saire.

Bu çalışmanın maksadı tahrir defterlerinden faydalanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk devirlerine ait birkaç olayı izah etmektir. Bu defterler bize bilhassa coğrafya açısından mühim ip uçları vermektedir. Burada birkaç örnek ile yetineceğim.

Neşrî'nin anlattığına göre, Osman, İt Burnu'nda oturan Malhatun'u kaçırmış, bu hanım yüzünden etraftaki beyler ile Osman arasında çatışmalar olmuş, Osman Söğüd'e çekilmiştir¹. Acaba bu hadiseye sahne olan İt Burnu nerededir?

İt Burnu isimli bir köyü Cumhuriyet devrinde basılmış haritalarda aramak faydasızdır. Bu köyü yalnız çok eski haritalarda bulmak mümkündür. Bunlardan bir tanesi Kiepert tarafından hazırlanmış ve 1884'te Berlin'de basılmıştır². Aynı tarihte, yani hicrî 1302 senesinde, bunun eski harflerle bir kopyası çıkmış³ ve Kiepert'in haritası daha sonra basılanlara örnek olmuştur. İşaret edilen haritalarda İt Burnu, Söğüd Önü ile Söğüt arasında gösterilmiştir⁴.

1858'de Mordtmann Eskişehir'den Söğüd'e gidince, Karacaşehir, Söğüdönü, Keskin, Eğriöz ve İt Burnu'na uğruyor, İt Burnu'nda Ede Bali'nin oturduğunu ve Osman'ın onun kızı ile evlendiğini anlatıyor⁵.

Bu yer tahrir defterlerine de geçmiştir. 438 numaralı tapu ve tahrir defterinde İnönü nahiyesine bağlı Kelb Burnu isimli bir köy bulunmaktadır⁶. Kelb, İt kelimesinin Arapçasıdır. Defter, Süleyman devrine ait olduğundan tahrir emini İt kelimesini beğenmemiş, daha şık olan Arapça kelimeyi tercih etmiş olmalıdır. Nihayet 1990 yılında Viyana'da basılan bir eserden İt Burnu'nun bugünkü Uludere olduğunu öğreniyoruz⁷. Böylece muhtelif zamanlara ait kaynakların birbirlerini tuttuğunu görüyoruz.

Şimdi Osman'ın Köse Mihal ile yaptığı ilk sefere gelelim⁸. Maksat Sakarya'nın öte yakasında bulunan topraklara akın yapmaktır. Osman evvela Beştaş zaviyesine uğrar, oradaki şeyhe Sakarya nehrini geçmek için uygun bir geçit var mı diye sorar. Müspet bir cevap aldıktan sonra Sarıkaya ve Sorkun'dan geçerek Mudurnu tarafına yollar, oradan Göynük ve Taraklı'ya uğrar, Göl Falanos'dan ve Harman Kaya'dan geçip Karacahisar'a döner. Meçhul olan yerleri tespit etmek için yine defterlere baş

¹ Mehmed Neşrî *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, F.R. Unat, M.A. Köymen neşri, cilt I, Türk Tarih Kurumu, seri III, n°2, Ankara, 1987, s. 75-77.

² H. Kiepert, *Spezialkarte vom westlichen Kleinasien*, Berlin, 1884.

³ 1/1.500.000 mikyaslı bu haritanın bir nüshası Münih Üniversitesi'ne bağlı Türkoloji Enstitüsü'nün müdürü Prof. Hans-Georg Mayer'in elindedir.

⁴ Heinrich Kiepert'in oğlu Richard Kiepert'in hazırladığı 1/ 400.000 mikyaslı harita, Berlin, 1914, Bursa yaprağı.

⁵ A.D. Mordtmann, *Anatolien; Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*, F. Babinger neşri, Hannover, 1925, s. 549-550.

⁶ 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), *Kütahya, Kara-hisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, n°13, cilt I, Ankara, 1993, s. 225.

⁷ K. Belke, N. Mersich, *Phrygien und Pisidien, Tabula Imperii Byzantini*, cilt 7, Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, cilt 211, Viyana, 1990, s. 278. Köye İlk Burnu veya At Burnu da deniliyordu.

⁸ F. Giese, *Die Altosmanische Chronik des 'Aşıkpaşazâde*, Leipzig, 1929, S 10, S. 15; Mehmed Neşrî, *aynı eser* s. 91.

vurmamız gerekiyor. Beştaş zaviyesi 438 numaralı deftere göre Eskişehir'in içinde bulunan bir zaviyedir⁹. Bundan dolayı Osman'ın takip ettiği yol bugün Eskişehir'den kuzeye giden yoldur. Sarıkaya, Sakarya'nın hemen bitişiğinde bulunan bir köydür. Sorkun'a gelince, defterlere göre bugünkü Çöte'dir¹⁰. Gölfalanos ismi de pek anlaşılmamış, bunu Gülkalanoz okuyanlar olmuştur¹¹. Bu sefer yine defterler bize yardımcı oluyor. Gölfalanos, Göl nahiyesine bağlı Falanos demektir, Konya Ereğlisi veya Marmara Ereğlisi denildiği gibi.

453 numaralı defterde Falanos Göl pazarı'na değil, Göynük'e bağlıdır¹². Fakat bu iki nahiyenin sınırında bulunan köylerin bazen Göl, bazen Göynük nahiyelerine bağlandıklarını görüyoruz. Misal olarak Sorkun köyünü alabiliriz. Kayıtta bu köyün Göl nahiyesi kısmında, fakat Göynük nahiyesine bağlı olduğu yazılıdır. Bu pasajın başka bir ehemmiyeti daha var. Osman başlangıçta Eskişehir'e yakın Karacahisar'da, yani İlhanlıların hakim oldukları bir yörede oturuyordu. Akın yaptığı yerler de 1281'den evvel Bizanslıların ellerinden çıkmış olan yerlerdir. Pachymeres'e göre o zaman Hıristiyan ahalinin bir kısmı kaçmış, bir kısmı da oraya hakim olan beylerle anlaşmıştır¹³. Osman'ın yaptığı bu sefer ne bir fetih, ne de gayri müslim bir devlete karşı bir akındır. Sakarya Nehri'nin kavisi içinde bulunan yerler ancak Orhan zamanında Süleyman Paşa tarafından Türk beyleri ve İlhanlı emirlerinin elinden alınmış ve fetih doğudan batıya değil, batıdan doğuya yapılmıştır.

İbn Batuta 1332/33 yılı kış mevsiminde Göynük'e uğradığı zaman, şehirde sadece kumandan Müslümandır ve kendisi, ihtiyar bir Rum kadının evinde konaklamak zorunda kalır. Yine defterlerin gösterdiği gibi, Göynük bir buçuk asır sonra Babailerin yerleştiği bir şehir olacaktır¹⁴.

Hem Aşıkpaşazade'de, hem Neşri'de bulunan başka bir pasajı ele alalım: Karacahisar'ın fethine sebep olan çatışma¹⁵. Neşri, Karacahisar'ın ikinci fethinden söz

⁹ Kariye-i Keskin, tâbi-i mezbur, vakfı zâviye-i Beş Taş fi nefsi Eskişehir: TT 438; cilt I, s. 144; Halime Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, İstanbul, 1992, s. 144 (bu pasaj yanlış okunmuştur). Eskişehir'den Söğüt'e giden eski yol üzerinde eski çağlardan kalma beş sütun, dolayısıyla Beşkardeş[ler] denilen bir yer vardır. Şeyh Edebalı'nın kızı Malhatun oraya pek yakın olan İt Burnu'nda oturduğu için, Beştaş zaviyesini orada arayanlar oldu. Ancak Osmanlı kaynakları Beştaş zaviyesinde oturan Şeyh'in kim olduğunu açıklamazlar. Edebalı'nın olması şart değildir. Bundan başka bugün Beşkardeş denilen yerde eskiden beşten fazla sütun bulunduğunu da rivayet edilmektedir (K. Belke, N. Mersich, aynı eser, s. 278). Süleyman devri defterine nazaran Eskişehir'de Beştaş isimli bir zaviye bulunduğu için, Osmanlı kaynaklarının zikrettikleri zaviyeyi Eskişehir'de aramak daha makul görünüyor.

¹⁰ Kariye-i Sorkun, nâm-ı diğer Çöte tâbi-i Göynük : Ö. L. Barkan, E. Meriçli, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I, Türk Tarih Kurumu, seri XIV, n°3, Ankara, 1988, s. 316 n°555. Kayıt Göl nahiyesi kısmındadır.

¹¹ Mehmed Neşri, aynı eser, s. 93, 95.

¹² Ö. L. Barkan, E. Meriçli, aynı eser, s. 582, n°833 - 8 ve 9.

¹³ Georges Pachymérés, Relations historiques, t. IV, A. Failler neşri ve tercümesi, Paris, 1999, defter X § 25, s. 346.

¹⁴ Irène Beldiceanu-Steinherr, "Göynük, ville refuge des communautés Baba'it", Res Orientales, c. VI, Itinéraires d'Orient, Hommage à Claude Cahen, 1994, s. 244.

¹⁵ F. Giese, aynı eser, § 5, s.11-12 ; Mehmed Neşri, aynı eser, s. 85-87.

ederken, Aşıkpaşazade iki fethi birbirine karıştırmıştır, fakat savaşa ait kısım ikisinde de az çok ayındır.

Osman Söğüd'e yerleştikten sonra İnegöl tekfurı ile arası açılır, İnegöl'ün yakınında bulunan Kulaca'yı yakıp yıkar. Bundan dolayı İnegöl tekfurı Osman'ı Karacahisar tekfuruna şikayet eder, o da Kalanoz isimli kardeşini çağırır. Askerî kuvvetlerin birbiriyle çarpışması İkizce'de olur. İkizce, Domaniç belini geçtikten sonra varılan bir sahadır. Kalanoz bu savaşta maktul olduğundan, İt Eşeni denilen bir yere gömülür. Böylece bu zafer Karacahisar'ın fethine sebep olur.

Bu pek karanlık gözükten olaylar birçok araştırmacıları şaşırtmış, bazıları metni tarihî verilere aykırı diye reddetmiştir. Bu sefer de yine olayları defterler ve büyük mikyaslı bir harita sayesinde izah edebiliriz.

Ewela Osman'ın yaylak olarak kullandığı yerlerin Domaniç dağları ve Ermeni beli olduğunu hatırlatalım. Defterlere göre Domaniç beli Çukurca'dan Mizal, yani bugünkü Muzal köyüne kadar uzanıyor¹⁶. Tekfur ve kardeşi Karacahisar yöresinden kalktukları için, Osmanlı ordusunun ve bir çok seyyahın geçtikleri yolu izlediklerini söyleyebiliriz, yani Bozöyük, Pazaryeri ve Ermeni belinden geçen yol. İt Eşeni'nin Ermeni Beli üzerinde olduğunu yine defterlerden öğreniyoruz¹⁷, bundan dolayı Osman'ın ve Karacahisar beyinin kuvvetleri ancak bu iki yolun birleştiği yerde yüze gelebilmişlerdir. Ancak ne haritalarda, ne de defterlerde bu bölgede İkizce isimli bir köye rastlanmıyor. Bu sefer metne yeniden bir göz atmak icap etti. Ali Bey'in neşrettiği Aşıkpaşazâde Tarihi'nde¹⁸ ve Upsala nüshasında İkizce yerine ona benzer bir kelime yazılıdır. 1/200 000 mikyaslı haritaya bir göz attığımızda metni kopya eden kişilerin hataya düştükleri anlamak zor olmuyor. Kelimeyi İkizce değil, *Alınca* okumak lazımdır. Alınca, Domaniç-İnegöl yolu ile Pazaryeri-İnegöl yolunun birleştikleri yere yakın bir köydür. Defterlerde yayla olarak kaydedilmiştir. Hatayı anlamak için tabii ki metne dikkatlice bakmak lazım gelir. *Kef*'in keşidesi aslında üstün işaretidir, yani *kef* değil, *lam* okumak lazımdır. Defterler de Alınca yaylağının İt Eşeni'ne yakın olduğunu teyit ediyor¹⁹.

Kalanoza gelince, aslı Falanos'dur. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Gölpazarı ile Göynük arasında bir köydür. Osmanlı tarih kitaplarında bilhassa gayri müslim beylere oturdukları yerin adı verilirdi.

Bu hikayenin garip bir tarafı vardır. Neşri ve bilhassa Aşıkpaşazâde Osman'ı sanki Karacahisar'ı Bizanslıların elinden almış gibi gösteriyorlar, halbuki bu yöre çoktan beri Selçuklu Devleti'ne dahil idi ve Osman zamanında Eskişehir'de oturan ve İlhanlılar tarafından gönderilen bir Moğol emirin idaresinde bulunuyordu. 1266'da Kırşehir'e tayin edilmeden evvel buranın emirinin Nureddin Caca oldu-

¹⁶ Ö. L. Barkan, E. Meriçli, *aynı eser*, s.180.

¹⁷ *Aynı eser*, s.164 n°250.

¹⁸ Âli, *Tevarih-i Al-i Osman; Aşıkpaşazade Tarihi*, İstanbul, 1332, s. 7.

¹⁹ Ö. L. Barkan, E. Meriçli, *aynı eser*, s.165 n°252. Alınca ve İt Eşeni aynı yapıprakta kayıtlıdır.

ğunu biliyoruz. 1272'de tertip ettiği vakıfnâmede kendi mülkü olan birçok köyün vergilerini kurduğu müesseselere vakfetmiştir. Bu köylerin bazıları Söğüd'ün hemen yakınındadır²⁰. Netice olarak Osman hem İnegöl'de oturan Bizanslılara, hem de İlhanlıların hakimiyeti altında bulunan Karacahisar beyine kafa tutmuş ve bu yöreyi fethetmiştir.

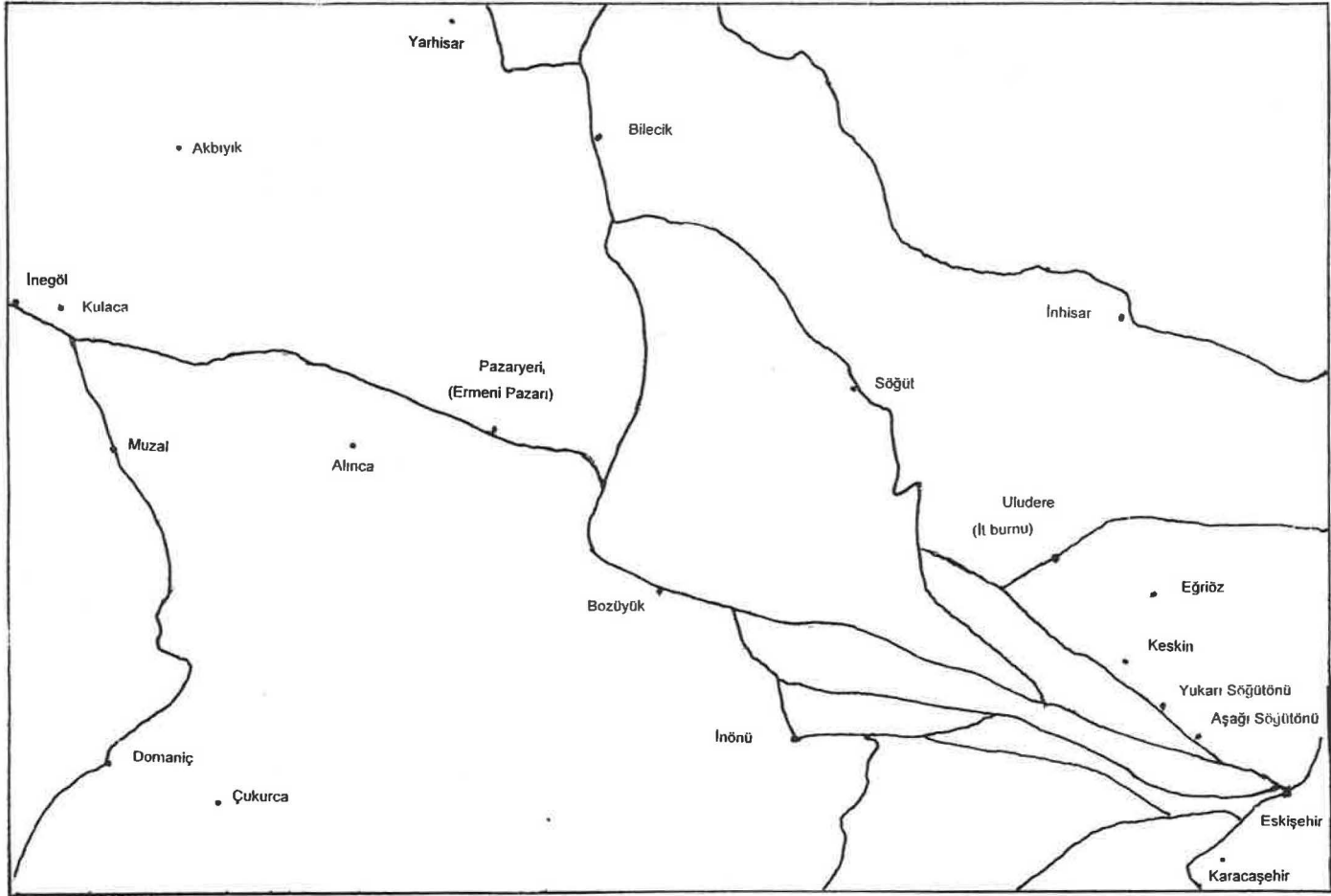
Pachymeres'i okuduğumuz zaman vaziyeti daha iyi anlamış oluyoruz. Bizans imparatoru Türk beylerinden şikayetçi olduğu, fakat kendisi bunlarla başa çıkamadığı zaman, İlhanlı hükümdarından yardım istiyordu. Dikkat edilirse, Osmanlı Devleti'nin tarihini ele alan eserlerde İlhanlı Devleti yokmuş gibi davranılır. Halbuki Şihabeddin al-Umari, Sultanöyük'ün doğrudan doğruya İlhanlılar tarafından idare edildiğini beyan ediyor²¹. Anadolu halkının Moğollardan nefret ettiğini biliyoruz. Bilhassa Eflaki onlara karşı sert kelimeler kullanıyor²². Birçokları da gayri müslim oldukları için kafir sayılıyorlardı. Germiyan beylerini bir yana bırakırsak, Aşıkpaşazâde ve Neşri, Osman ve Orhan zamanında devletin doğu sınırlarında vukû bulan çatışmaları ortaya koymaktan çekinirler. Meselâ Süleyman Paşa'nın Ankara seferini yalnız Kantakuzenos'dan öğreniyoruz. Bazı hadiseleri neden gizlediklerini kestirmek güçtür. On beşinci asrın sonunda ve onaltıncı asrın başında Moğol tehlikesi çoktan ortadan kalkmış olduğu için, düşman olarak yalnız Balkanlardaki Hıristiyan devletleri kalmıştı. Bundan dolayı Osman ve Orhan zamanındaki bütün düşmanlar için, - bile bile veya istemeksizin-, Bizans kumandanı olsun, Moğol emiri olsun, tekfur denilmesine hayret etmemek lazım.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz. Aşıkpaşazade ve Neşri'nin naklettiği bu üç hadiseyi bir araya getirdiğimizde, Osman'ın gençliğinde Karacahisar tarafında oturduğuna hükmedebiliriz. İt Burnu'nda yaşayan Edebalı'nın kızı ile evlenince, aynı hatuna namzet olan Eskişehir beyi ile arası açılmış, birkaç çatışmadan sonra İt Burnu'nun biraz kuzeyinde olan Söğüd'e çekilmiştir. Bu sefer Bilecik tekfurunu hariç, yeni komşularıyla geçimsizlik başlayınca, Bizanslılar İlhanlı emirlerini yardıma çağırılmışlar, fakat Osman, Alınca'da birleşik kuvvetleri yenebilmiş ve böylece Karacahisar'a sahip olmuştur.

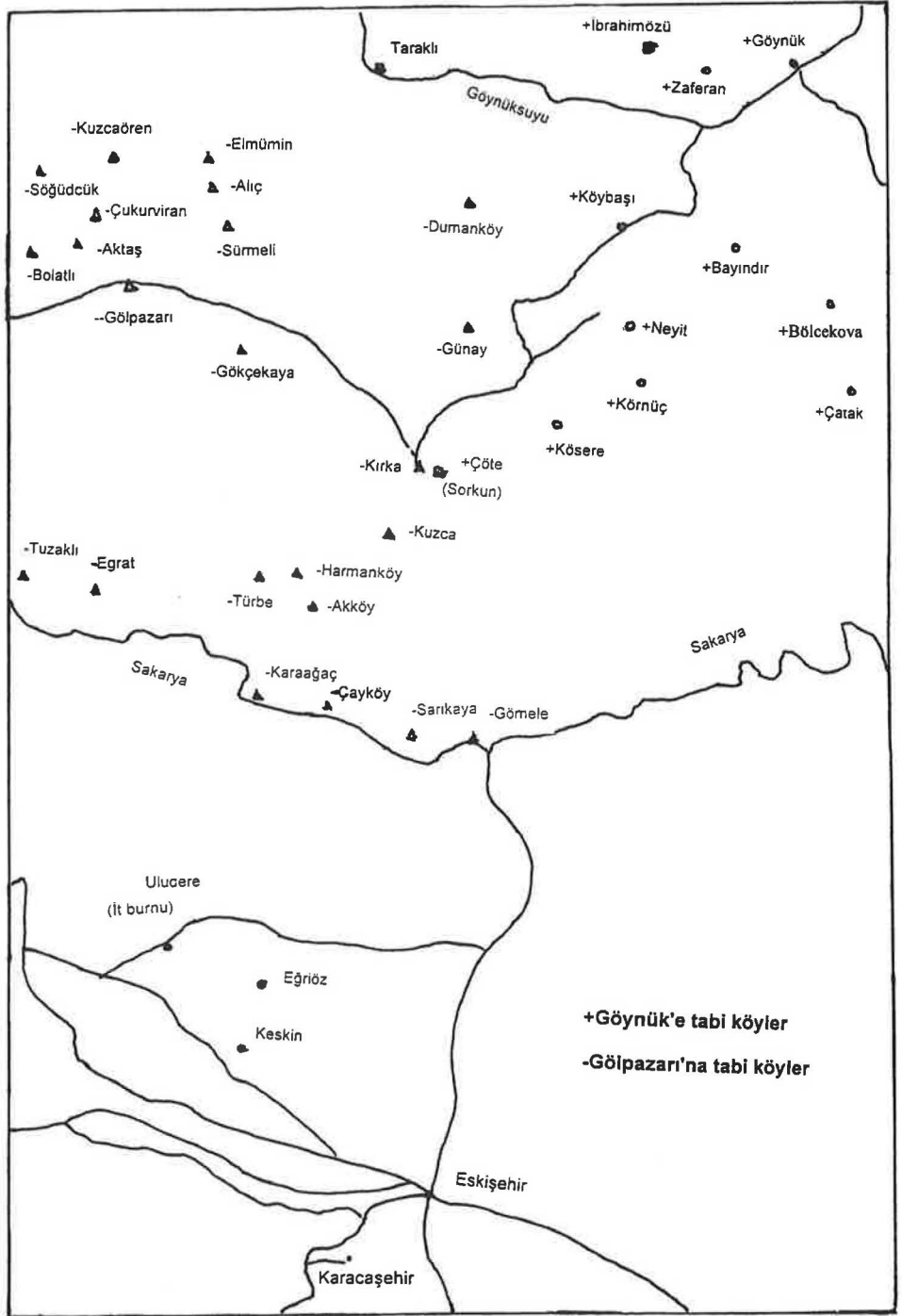
²⁰ A. Temir, *Kırşehir Emiri Caca oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Türk Tarih Kurumu, seri VII n°34, Ankara, 1959, s. 61.

²¹ F. Taeschner, *Al-Umari's Bericht über Anatolien in seinem Werke Masalik al-absar fi mamalik al-amsâr*, Leipzig, 1929, s. 32.

²² Irène Beldiceanu-Steinherr, Pêchés, calamités et salut par le triomphe de l'islam, Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople, Actes de la Table Ronde d'Istanbul (13-14 Avril 1996) Ed. B. Lellouch, St. Yerasimos, *Varia Turcica*, XXXIII, L'Harmattan, 1999, s. 19-33. Bu yazı XIII. asrın sonunda ve XIV. asrın başlangıcında Anadolu'da bazı fikir hareketleri hakkında bir incelemidir.

Eskişehir - İnegöl - Bilecik bölgesi

Eskişehir - Gölpaşarı - Taraklı - Göynük bölgesi